

НОВОСАДСКИЯТ КНИЖОВЕН ДОГОВОР ОТ 1954 ГОДИНА

Евелина Грозданова
Пловдивски университет „Паусий Хилендарски“

The text aims at presenting the Agreement signed in 1954 by Serbian and Croatian linguists and intellectuals which is known as the Novi Sad Agreement by the name of the city where it took place. The text examines the reasons for signing the Agreement, its main decisions and the reaction it has caused.

Key words: Novi Sad Agreement, orthography, orthographical tradition

Основната цел на статията е да се представи по-подробно подписаният през 1954 г. Новосадски книжовноезиков договор между сърби и хървати, наречен по името на град Нови Сад, където става това. Във връзка с посочената цел се разглеждат редица въпроси: кои са причините, довели до необходимостта от подписване на този договор, какви са основните му решения и какво е отношението към тях.

Договорът от Нови Сад е споразумение, подписано на 10 декември 1954 г. между тогавашните водещи сръбски, хърватски, босненски и черногорски езиковеди с цел регулация посредством стандартизация на общ сърбохърватски език.

1. ПРЕДИСТОРИЯ

Виенският книжовен договор от 1850 г. полага началото на процеса на обединение на сръбския и на хърватския език в един общ сърбо-хърватски език. Като основа за общия стандартизиран език е взет щокавският диалект с иекавско произношение. Основните положения на договора са следните:

1. Не трябва да се смесват говорите и да се създава нов, непознат на народа говор.
2. Най-правилно и най-добре е книжовен статут да получи южното наречие, т.е. иекавският щокавски диалект.
3. Звукът *x* да се пише на етимологичното си място (*храна*, *Хрват*).
4. В родителен падеж мн.ч. да се употребява окончанието *-ā* (*женā*), а не *-ax* (*женах*).

5. Сричкотворно *p* да се пише без придружаваща гласна, т.е. *прст*, а не *перст* или *парст*.

В края на XIX и началото на XX век сръбският правопис вече е консолидиран и стабилен. Краят на XIX век е времето, когато хърватите изцяло се доближават до сърбите и в правописно, и в езиково отношение. По това време хърватите се сдобиват с първия си правописен наръчник – *Хърватски правопис* с автор Иван Броз от 1892 г., който съдържа новите за тях основи и правила, въведени от Вук Караджич, а принципът на Караджич „пиши, както говориш“ в Загреб се тълкува „пиши като Вук“ (Ивич 1998: 12). Правописът на Иван Броз функционира в Хърватия до 1960 година, с малки изменения¹. За начина, по който е създаден този правопис, се говори в предговора: „Създадох правилата, придържайки се към принципите на В. Караджич и Даничич, а само на места има разлики от техните правила“ (Броз 1892: 3). Това твърдение почти един век по-късно потвърждава и един от най-известните хърватски лингвисти от втората половина на XX век – Далибор Брозович: „Правописът на Броз внася в хърватската езикова практика фонологичните правописни принципи, почти същите, които въвежда при сърбите Вук Караджич още през 1818 г. със своя „Сръбски речник“ (Брозович 1985: 10).

Времето от 1868 до 1923 година е периодът, когато правописната реформа на В. Караджич е изцяло стабилизирана. Това е периодът между окончателната победа на езиковите и правописните решения, въведени от В. Караджич (1868), и появата на цялостен правопис на сръбския език (1923). Реформата, която Вук Караджич извършва в езиково и правописно отношение, става общоприета, нормата се стабилизира, а връх на тази стабилизация според В. Бърборич е появата на всеобхватния *Правопис на сърбохърватския книжовен език* на Александър Белич от 1923 г. С малки изменения този правопис е официален в Сърбия до 1960 година. По-особеното за него е, че Белич приема основните принципи на правописа на Караджич, но с някои изключения, например: *отсести*, *потиииишати*, *гратски*, *шумадиски*, *вм. одсести*, *подиииишати*, *градски*, *шумадијски*, т.е. отбелязва се обеззвучаването в речта. Самият правописен наръчник съдържа 150 страници и още толкова страници речник. А авторът Белич отбелязва, че отдавна е започнал да работи над правописа, но не е могъл да го за-

¹ След смъртта на Броз Драгутин Боранич преработва по-късните издания на наръчника, които първоначално носят имената на двамата автори – Броз-Боранич, но в следващите като автор е отбелязан само Боранич.

върши изцяло, така че в него да няма неточности и недостатъци (Белич 1923: 4).

През 1918 г. чрез декларация се създава Кралството на сърби, хървати и словенци. В Сърбия, Босна и Херцеговина и в Черна гора се използва правописът на Белич, докато в Хърватия – този на Боранич. И двата правописа се основават на правилата на В. Караджич, но има и доста разлики в отделни случаи. Министерството на образованието реагира и през 1929 г. приема *Правописно упътване за всички основни, средни и специализирани училища*. В предговора на изданието пише, че всички училища на територията на Югославия трябва да използват един правопис, в който да няма разлики. Упътването има строг задължителен характер. Този общ обединен начин на писане, който се явява един компромисен вариант между правилата на Белич и Боранич, започва да се използва от учебната 1929/1930 г. И двамата автори веднага реагират и изработват нови издания на своите правописи, като ги синхронизират с Правописното упътване. През 1930 г. се появяват новите правописи и така се стига до правописно единство. От хърватска страна се забелязват негативни реакции, смята се, че това „правописно единство” е наложено от Белград. Стига се до неразбирателство и когато мечтаното през XIX век езиково и правописно единство между сърби и хървати е факт, те сякаш съжаляват, че мечтата им се е сбъднала.

Така посредством създаването на Бановина Хърватска през 1939 г. отново се връща по-ранната норма, въведена от Боранич, тази от 1928 година. След това, по време на Независимата хърватска държава, през 1941 г. се издава нова наредба за хърватския правопис, като той се придържа към етимологичните принципи, т.нар. *коренско писане*. След Втората световна война отново се връща правописното единство и отново в употреба е старата норма на Белич и Боранич от 1930 г. Така, по време на втората Югославия, създадена през 1945 година, се появяват нови издания на правописите, в които са в сила правилата отпреди войната.

2. ОБЩОТО КНИЖОВНО СЪБРАНИЕ И НЕГОВИТЕ РЕШЕНИЯ

Първият опит за ново сближаване между двата езика е на *Матица сръбска*². Въпросът за сърбохърватския език е повдигнат през

² *Матица сръбска* (ср. *Матица српска*) е най-старото научно, книжовно и културно дружество в Сърбия със седалище в Нови Сад, Войводина. Популяризира и развива науката, литературата и изкуството. Аналогично е създадена и *Матица хърватска* със седалище в Загреб.

септември 1954 г. В академичното издание *Летопис Матице српске* са публикувани мненията на четиридесет анкетирани. След излизането на резултатите от своеобразното допитване се провежда тридневна сбирка, която трае от 8 до 10 декември 1954 г. в Нови Сад. На последния ден се взема решение отново да се изгради и да се въведе в употреба общ сърбохърватски език. Новосадският събор излиза с 10 решения (Правопис 1960: 9–10):

1. Народният език на сърби, хървати и черногорци е един. Затова и езикът, който се развива около двата главни центъра – Белград и Загреб, е един с два изговора – екавско и иекавско.

2. В служебна употреба наименованието на езика винаги трябва да съдържа и двете му съставни части (сърбохърватски или хърватскосърбски).

3. Двете азбуки, латиница и кирилица, са равноправни, затова и сърби, и хървати трябва еднакво да владеят и двете азбуки.

4. Двата изговора – екавски и иекавски, също са равноправни във всяко едно отношение.

5. За да се използва богатството на сърбохърватския език в пълната му цялост и за неговото правилно развитие, е необходимо издаването на общ речник на съвременния сърбохърватски книжовен език. Затова трябва да се приветства инициативата на *Матица сръбска*, която в сътрудничество с *Матица хърватска* пристъпва към неговото изработване.

6. Въпросът относно създаването на обща терминология също е проблем, който изисква неотложно да бъде решен. Необходимо е да се изработи терминология за всички области на икономическия, научния и културния живот.

7. Общият език трябва да има и общ правопис. Разработването на такъв за момента е най-важна културна и социална потребност. Комисия от сръбски и хърватски специалисти ще състави проектоплан на общия правопис. Преди окончателното му приемане проектът ще бъде представен на вниманието на сдруженията на писателите, журналистите, на просветните и на останалите обществени дейци.

8. Трябва решително да се сложи край на създаваните изкуствено пречки пред естественото и нормално развитие на сърбохърватския книжовен език. Трябва да бъде предотвратена и появата на произволни „преводи“ на текстове и да се уважават оригиналните текстове на писателите.

9. Комисията за изработването на правописа и на общата терминология ще бъде определена от нашите три университета (в Белг-

рад, в Загреб и в Сараево), от двете академии (в Загреб и в Белград), и от двете матици в Нови Сад и в Загреб. Разработването на терминологията трябва да се осъществи в сътрудничество с федералните законодателни и стандартизационни институции, както и с други обществени институции.

10. *Матица сръбска* ще предостави взетите решения на Федералния изпълнителен съвет, както и на изпълнителните съвети на Народна република Сърбия, Народна република Хърватия, Народна република Босна и Херцеговина, Народна република Черна гора, на ръководствата на университетите в Белград, Загреб, Сараево, на Академиите в Загреб и Белград и на *Матица хърватска* в Загреб, а също така ще бъдат публикувани във вестниците и списанията.

Решенията са подписани от 25 писатели и езиковеди (15 от Сърбия, 7 от Хърватия и 3 от Босна и Херцеговина). Въз основа на тези решения през 1960 г. е въведен общ правопис, а двете „матици“ излизат съответно с правописни речници на кирилица за екавското произношение и на латиница за иекавското произношение.

На 21 февруари 1959 г. правописната комисия излиза със следните встъпителни думи към изданието на *Правописа*: „Предаваме на обществото единния Правопис на сърбохърватския книжовен език. Въпреки че към такъв речник през годините се стремят едни от водещите учени, като започнем от Вук Стефанович Караджич и Людевит Гай през първата половина на XIX век, и въпреки че правописите и на Броз, и на Боранич, и на Белич имат за основа едно общо начало, едва днес ставаме свидетели на един съгласуван правопис, който е валиден за цялата територия на сърбохърватския език. По едно и също време в Нови Сад и в Загреб се издава идентичен правописен наръчник – единият е написан на кирилица и на екавски, а другият на латиница и на иекавски, с напълно идентични правописни правила и с напълно идентичен правописен речник. Без съмнение това е важна дата в развитието на нашата национална култура.“

Лингвистиката определи през XIX век, че народният език на сърби и хървати е един език и затова няколко сръбски и хърватски филолози и книжовници, сред които са Вук Караджич, Иван Кукулевич, Джуро Даничич, Иван Мажуранич и Димитрие Деметер, през 1850 година сключват във Виена книжовен договор, с който искат да „приближат, съгласуват и уеднаквят“ езика на сръбската и хърватската книжовност. Тяхното намерение се увенчава с успех и така през втората половина на XIX век и при сърбите, и при хърватите побеждава фонетичният правописен принцип, а за книжовен език е взет що-

кавският диалект с нови падежни форми и ударения. Онова, което започва с Виенския книжовен договор, се продължава през 1954 година в Нови Сад чрез известните *Решения за сърбохърватския език и правопис*.

Инициативата за срещата на писателите и лингвистите в Нови Сад е на *Летопис Матице српске*, който изготвя анкета „за въпросите на сърбохърватския правопис“. След проведената анкета в Нови Сад от 8 до 10 декември 1954 година се провежда среща на двадесет и пет от участниците в анкетата, които заключават, че книжовният език на сърби, хървати и черногорци е един и същ, има два говора – екавски и иекавски. Двата изговора, също както и двете азбуки – кирилицата и латиницата, са равноправни, а съставянето на общ правопис е една от най-спешните културни и обществени нужди. Проектоплана на правописа трябва да състави комисия от сърбски и хърватски специалисти, като комисията следва да бъде определена от трите университета (в Белград, Загреб и – Сараево), от двете Академии (в Загреб и Белград), и двете „матици“ в Нови Сад и Загреб. Преди да бъде окончателно приет, проектопланът ще бъде представен на писатели, журналисти, научни и просветни деятели, за да споделят мнението си.

Правописът на сърбохърватския книжовен език се издава изцяло според споменатите новосадски решения. Комисия от единадесет членове изработва най-напред проектоплан на правописа, представя го на литературни и научни учреждения и общественици, за да изкажат мнението си, и взема под внимание техните забележки, тогава *Матица сръбска* и *Матица хърватска*, като инициатори на това начинание, го предават на обществото с желанието той правилно да се прилага в литературата, науката и публицистиката като общ сърбохърватски правопис, който е валиден за целокупната територия на езика. В големия си брой са взети единни правописни решения, но даден писател може да вземе едно от предложените няколко решения, според собствената си воля.

И в изданието, написано на кирилица, и в това на латиница са изведени правилата и за екавския, и за иекавския изговор, а в правописния речник се намират думите и в двата изговора. И тук най-добре се вижда основната идея, която дава тласък за изготвянето на този правопис: „Тъй като този *Правопис* се появява като резултат от общия труд и усилие на нашия колектив, ние сме сигурни, че той ще бъде приет от целокупната наша общественост“. (Текстът е взет от христоматията „Сърбите и техният език“, Милосавлевич 1997: 453 – 458).

3. ОТНОШЕНИЕ КЪМ НОВОСАДСКИЯ ДОГОВОР

Докато общият правопис е приет повече или по-малко с премълчаване, макар че в някои отношения значително се различава от дотогавашния правопис на Иван Броз и Драгутин Боранич, то излизането на речника на *Матица хърватска* и *Матица сръбска* (наречен *Адок* по буквите от А до К) предизвиква в Хърватия буря от недоволство. Последица от това недоволство е „Декларация за наименованието и положението на хърватския книжовен език“ (*Deklaracija o nazivu i položaju hrvatskoga književnog jezika*) от 1967 г., която бива подписана от повечето хърватски културни и научни институции, като по този начин те се отричат от Новосадския договор, както и от общия правопис. *Матица хърватска* се отказва от изработването на общия Речник на сърбохърватския/хърватскосръбския книжовен език. Въпреки това този общ правопис се задържа в Хърватия още две десетилетия – до 1986 г., когато се появява *Правописен наръчник на хърватския или сръбския език* с автори Владимир Анич и Йосип Силич.

След като *Матица хърватска* се отказва от Новосадския договор и от общия правопис, тя прекратява работата върху общия речник (който бива завършен само от сръбската страна) и организира съставянето на нов правопис. През 1971 г. излиза „Хърватски правопис“ (*Hrvatski pravopis*) на Стиепан Бабич, Божидар Финка и Милан Могуш, който бива забранен от тогавашния политически режим, но се появява във фототипно издание в Лондон, поради което оттогава популярно се нарича *Лондончанин* (*Londonac*). Продължава издаването на училищни учебници и помагала по хърватски език, сред които и пет издания на „Преглед на граматиката на хърватскосръбския език“ от Стиепко Тежак и Стиепан Бабич (*Pregled gramatike hrvatskosrpskog jezika*), чието шесто издание под измененото заглавие „Преглед на граматиката на хърватския книжовен език“ (*Pregled gramatike hrvatskoga književnog jezika*), 1973 г., е конфискувано.

През 1974 г. са приети поправки на Конституцията на СФРЮ от 1963 г., според които в Хърватия официално се използва „хърватският книжовен език, стандартна форма на народния език, който се нарича хърватски или сръбски“. Същата година излиза учебник и помагало за преподаватели, написан от Йосип Силич и Драгутин Росандич, под заглавие „Фонетика и фонология на хърватския книжовен език“ (*Fonetika i fonologija hrvatskoga književnog jezika*), който с модерния си научен подход бележи повратна точка в преподаването на хърватския език и след силна съпротива на държавно и политическо ниво – в утвърждаването на наименованието „хърватски книжовен език“. В тога-

вашния Институт по езиковедство (*Zavod za jezik*) се разработва „Справочна граматика на хърватския книжовен език“ (*Priručna gramatika hrvatskoga književnog jezika*), която бива осъдена политически, отхвърлена е като учебник за училищата и излиза със закъснение едва през 1979 г. За окончателната кодификация на хърватския стандартен език, която включва хърватското литературно и езиково наследство, допринася голямата научна граматика на хърватския книжовен език. През 1986 г. в издание на Югославската академия на науките и изкуствата (JAZU) и издателство „Глобус“ излизат нейните първи две части: „Словообразуване в хърватския книжовен език. Проект за граматика“ (*Tvorba riječi u hrvatskom književnom jeziku. Nacrt za gramatiku*) от Стиепан Бабич и „Синтаксис на хърватския книжовен език. Проект за граматика“ (*Sintaksa hrvatskoga književnog jezika. Nacrt za gramatiku*) от Радослав Катичич. В края на 1988 г. Конституционният съд на Югославия обявява за противоконституционна споменатата поправка от 1974 г. относно езика, понеже съществуващата формулировка изключва от използване на обществени места езика на сърбите в Хърватия. В началото на 1989 г. Парламентът (*Sabor*) на Социалистическа република Хърватия започва процедура по изменение на спорния член от конституцията. На това открито се противопоставя първо Институтът по езиковедство към Института по филология и фолклористика в Загреб, като неговият пример бива последван от редица хърватски културни и обществени институции. Хърватският Сабор не приема предложеното изменение на конституционната поправка за езика.

При новите политически обстоятелства, настъпили през 1990 г., когато Република Хърватия тръгва по самостоятелния път на независимостта, ставайки суверенна и международно призната държава, се засилва и езиковедската дейност. През 1990 г. излиза второто издание на „Справочна граматика на хърватския книжовен език“ с променено заглавие „Грамматика на хърватския книжовен език“ (*Gramatika hrvatskoga književnog jezika*), както и третият том на голямата научна граматика, „Исторически преглед, звукове и форми на хърватския език“ (*Povijesni pregled, glasovi i oblici hrvatskoga jezika*) като колективен авторски труд.

Някои от слабостите на *Правопис на сърбохърватския книжовен език* от 1960 г. са очевидни още при появяването му, но докато съществува СФРЮ, сръбската страна се въздържа от каквато и да било промяна на правописната норма. Сръбският правопис продължава да използва двете азбуки – кирилица и латиница. През 1993 г. с новия

Правопис на сръбския език се извършват редица промени при писането на главна буква, писането на чужди думи и изрази. Последното десетилетие на ХХ век носи на сърбите няколко правописни наръчника, всеки с различен обем, качество и предназначение (от 1991 до 2005 г. се появяват цели 13 правописни наръчника). Този голям брой на правописи не е леко да се обясни, тъй като един език може да има само една ортографска норма. Това, разбира се, не означава, че не могат да съществуват няколко правописа, но те трябва да представят без разлики правописните правила. Разлики може да има в начина на представяне на правописната материя, но съществуването на различни правописни узуси води до правописна нестабилност и носи последствия за езиковата култура. Повечето от тези ортографски наръчници се различават в правописните си решения, което е ненужно и недопустимо. От всички правописи два са официални, т.е. одобрени са от ресорните министерства, това са *Правопис на сръбския език* от 1993 г., издаден от *Матица сръбска*, и *Правопис на сръбския език (издание за училищата)* от 1994 г. под редакцията на Милорад Дешич.

Начинът, по който е организиран Новосадският договор, показва, че би могло да се говори за известни договорни отношения, защото го съставят и подписват интелектуалци както от Сърбия, така и от Хърватия и Босна и Херцеговина (Кордиц 2010: 301). Но въпреки че в основата му е заложено обединение, резултатът е съвсем противоположен.

ЛИТЕРАТУРА

- Белич 1923:** Белић, Александар. *Правопис српскохрватског књижевног језика*. Београд, 1923.
- Брозович 1985:** Брозовић, Далибор. „Језична и правописна превирања у Хрватској на пријелазу 19. и 20. стољећа.“ *Језик*, XXII, бр.1: 1–15.
- Бърборич 2011:** Брборић, Вељко. *Правопис и школа*. Београд: Друштво за српски језик и књижевност Србије, 2011.
- Величкова 1996:** Величкова, Славка. „Сърбо-хърватският езиков проблем.“ *Език и литература*, № 5–6, 1996 г.: 147–154.
- Декларация 1997:** *Deklaracija o nazivu i položaju hrvatskog književnog jezika 1967–1997*. Zagreb: Matica Hrvatska, 1997.
- Ивич 1998:** Ивић, Павле. „Из прошлости српског правописа.“ *К новој писмености*, 11–15. Београд, 1998.
- Кордиц 2010:** Korđić, Snježana. *Jezik i nacionalizam*. Durieux, 2010.
- Милосавлевич 1997:** Милосављевић, Петар. *Срби и њихов језик*. Приштина: Народна и универзитетска библиотека, 1997.

Милосавлевич 2003: Милосављевић, П. „О Новосадском договору.“ *Увод у србистику*. Београд, 2003.

Правопис 1960: *Pravopis hrvatskosrpskoga književnog jezika*. Zagreb: Matica Hrvatska, Novi Sad: Matica Srpska, 1960.

Хърватски език: <http://bg.wikipedia.org/wiki> (8 август 2011 г.).

Хърватски език: http://bg.wikipedia.org/wiki/Хърватски_език (8 август 2011 г.).